

УДК 821.161.2-32.09"19":[343.261-052:323.28]
(477.83+477.86)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.03.594>

**СПЕЦИФІКА НАРАТИВІВ
ПРО ПРЕДМЕТНО-ЕМОЦІЙНІ
Й ДУХОВНІ НАЦІОНАЛЬНІ
МАРКЕРИ У ПОБУТІ
ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ
(на матеріалах, зафіксованих
у Стрийському р-ні Львівської обл.
та в м. Бурштин Івано-Франківської обл.)**

Галина КРАВЦОВА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3774-1481>
кандидат філологічних наук, молодша наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ фольклористики,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: galynamagas@gmail.com

У народній прозі періоду національно-визвольних змагань про побут політичних в'язнів у радянській каральній системі наявні оригінальні ціннісно-емоційні коди, що є репрезентантами української самобутності. Оповідання та перекази політв'язнів про їхній тюремний побут на сьогодні є малодослідженими, так само не розпрацьованою є й тема національних особливостей, відображених у таких текстах. Тому їх фольклористичне дослідження є на сьогодні актуальним. У запропонованій розвідці авторка ставить перед собою мету з'ясувати своєрідність наративів про предметно-емоційні й духовні національні маркери у побуті політичних в'язнів, записаних на теренах Стрийського району Львівської обл. та на Івано-Франківщині; виявити сакраментальне та новаційне у поезії творів; дослідити матеріальні та духовні репрезентанти національних кодів як одні із засобів самозбереження під час перебування у площині фізичної, психологічної та ціннісної деструкції індивіда.

Об'єктом дослідження є тексти відповідних народно-прозових зразків, предметом — їх поетична система. Основну увагу звернено на мотиви та образи. Зазначено, що текстам притаманна традиційність як на рівні ідеї, поезики, так і семантики, зокрема в парадигмі бінарних опозицій. *Джерельною базою* статті є польові матеріали автора.

Ключові слова: оповідання, мотив, образ, національна специфіка, політв'язень.

Galina KRAVTSOVA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3774-1481>

Candidate of Philology

Junior research folklore department

of the Institute of Ethnology of the National Academy
of Sciences of Ukraine,

Svobody ave., 15, 79000,

Lviv, Ukraine

e-mail: galynamagas@gmail.com

**SPECIFICITY OF NARRATIVES
ABOUT SUBJECT-EMOTIONAL
AND SPIRITUAL NATIONAL MARKERS
IN THE LIFE OF POLITICAL PRISONERS
(on materials recorded in Stryi district of Lviv region
and in Burshtyn, Ivano-Frankivsk region)**

An important aspect of life and development of the Ukrainian nation is the broad cultural discourse on the issue of Soviet totalitarianism, the creation of a coherent Ukrainian memory base. It should certainly be based on the narratives of former political prisoners. In view of this, the main idea of the proposed intelligence is focused on the individual modes of survival of Ukrainian political prisoners in the human-killing system of the GULAG — subject-emotional and spiritual markers, exploring them as one of the means of self-preservation during the place of physical, psychological and mental destruction of the individual.

Subject-emotional markers in this context are tangible values created in captivity, which evoke certain positive feelings, a sense of «one's» microp space in an «alien» macro-space. These include rosaries, images, drawings, leaflets, embroidery, needlework and more. The second category is intangible. These are: traditional rituals for religious holidays, songs, spiritual practices (collective prayers, liturgies), etc. A study of the motif-like system of folk prose about subject-emotional and spiritual national markers of political prisoners demonstrates its rooting in tradition. The closeness of stories and narratives to Ukrainian folk culture is evidenced by the sacramental codes in the texts: concepts, images, archetypes, motives. At the same time, they reflected the latest national-patriotic spirit. The analysis of the poetics of works reveals the functions of prison creativity, which contributed to the preservation of fundamental social identities — representative, consolidating, axiological, expressive, psychotherapeutic, protest. Thus, the texts are not only a striking expression of the folk philosophy of the period in which they were produced, they show the peculiarities of the values system of that time, they are an organic component of the treasury of nation-wide literary heritage.

The main attention in the article is paid to motives and images. It is noted that the texts are characterized by traditionalism both at the level of ideas and poetics. The basis of the article is the author's field materials.

Keywords: story, motive, image, national specificity, political prisoner.

Вступ. На сьогодні важливим аспектом життя й розвитку української нації є широкий культурний дискурс щодо питання радянського тоталітаризму, створення цілісної багатовекторної української меморіальної сакраментальності. Її базою, безумовно, мали б стати наративи колишніх політичних в'язнів, що не лише переповідають історичні колізії, а й є ключовим джерелом в процесі пізнання буття крізь призму дихотомії героїзм/трагедія особистості в неволі, способи, моделі й засоби виживання в умовах обмеження свободи.

Роль радянського ГУЛАГу полягала не тільки у фізичному покаранні «ворогів народу» за злочини проти держави, але і в обмеженні вільного вибору, в стиранні індивідуального аж до нівелювання особистості, моральному переломленні людини. Суть зводилася до створення країни рабів без національної пам'яті. З огляду на це основна увага пропонуваної розвідки зосереджена на окремих «модусах виживання» українських політв'язнів в людинобивчій системі терору СРСР, в основі яких лежить національний код. Саме вони були одним із засобів самозбереження під час перебування у хронотопі фізичної, психологічної та ментальної деструкції індивіда.

Попри те, що «сталінський ГУЛАГ — місце «зустрічі» українців, поляків, литовців, латвійців, росіян, місце співіснування християнства, іудаїзму, ісламу, це розлога мапа європейського культурного і людського геноциду» [1, с. 199], в'язні знаходили у собі ресурси зберегти людськість та своє національне ядро. Світ, де, здавалося б, «все зведено до фізіології і плекання культу ненависті і страху» [1, с. 199] підпільно сповнювався самотутністю. Предметно-емоційні маркери у цьому контексті — це матеріальні цінності (їхня вартість не визначається грішми), створені в неволі, які викликали певні позитивні почуття, відчуття «свого» мікропростору у «чужому» макропросторі та впорядкованості дійсності через володіння ритуальними речами. До них відносимо: вервиці, образи, малюнки, листівки, вишивки, інструменти для рукоділля (голки, гачки для в'язання), вироби з дерева, «вертепи» тощо.

Друга категорія — нематеріальне. Це: традиційні обрядодії на релігійні свята (спільна ритуальна трапеца), виконання пісень (з обрядових — найчастіше колядок), духовні практики (колективні молитви,

літургії). Сюди ж відносимо бунт у таборі, повстання — як психологічну розрядку, як вид сублімації, своєрідну помсту і гучне заперечення гулагівського антисвіту, спільний порив, вияв єдності і бачення себе як частини ідейної спільноти, що протиставлена системі зла. Повстання у таборі як маркер національної ідентичності (за історичними фактами та оповіданнями очевидців найактивнішими бунтівниками були українці і литовці) буде предметом розгляду чергової розвідки, оскільки потребує широкого детального дослідження.

У запропонованій розвідці авторка ставить перед собою *мету* з'ясувати своєрідність наративів про предметно-емоційні й духовні національні маркери у побуті політичних в'язнів, записаних на теренах Стрийського району Львівської обл. та на Івано-Франківщині; виявити сакраментальне та новачієне у поезії творів; дослідити матеріальні та духовні репрезентанти національних кодів як одні із засобів самозбереження під час перебування у площині фізичної, психологічної та ціннісної деструкції індивіда.

Об'єктом дослідження є тексти відповідних народнопрозових зразків, предметом — їх поетична система. Основну увагу звернено на мотиви та образи. Зазначено, що текстам притаманна традиційність як на рівні ідеї, поезики, так і семантики, зокрема в парадигмі бінарних опозицій. *Джерельною базою* статті є польові матеріали автора.

Основна частина. Ключова особливість оповідної традиції про предметно-емоційні й духовні національні маркери у побуті політичних в'язнів полягає у тому, що вони, переважно, подаються в умовно позитивному емоційному ключі. Якщо табірне життя загалом викликає сум, моральний біль, інформанти часто виявляють небажання згадувати певні події, то досліджувані у розвідці оповідання здебільшого розповідаються з деяким піднесенням. Очевидно, причиною є те, що саме ці матеріальні та нематеріальні стимули мали серйозний життєствердний вплив на людей під час перебування в неволі.

Серед зафіксованих матеріалів, що стосуються досліджуваної теми, чи не найчастотнішими є мотиви про створення й використання вервиці. Трапляються досить точні описи її виготовлення: «Хтось дістав посилку, шкірки такі з хліба, ми то жували і так на руках такво терли, робили таку масу, на руках аж шкіра позлізала і тоді там одна мала хрестик... і ми

Іл. 1. Вервиця з хліба. Зберігається в о. Івана Барабаша у Стрию. «Та вервиця почорніла, але це дуже велика-велика цінність, тому що на цій вервиці жінки молилися за Україну, за те, щоби Бог благословив нашу державу, здається, в ті часи радянські могло тої країни і не бути, але вони вимолили»¹. Фото Ю. Левицького, Г. Кравцової

відбили той хрестик і витігали з хустки нитку таку сильнішу і робили вервички»² (Іл. 1).

Прикметно, що вервиці творили, переважно, з хліба. Звідси додаткова конотація: хліб в народній уяві — святий (навіть той несмачний тюремний), а отже й вервиця з нього — свята. Очевидно, у в'язнів була можливість виготовляти цей ритуальний атрибут з інших матеріалів. Скажімо, багато із них працювало на будівництві, звідки можна було принести відповідну сировину. Але хліб — вища життєва цінність, «Божий дар», об'єкт поклоніння і сакралізації, засіб спілкування людей між собою і живих із померлими [2, с. 412] та з Господом, а тому саме він стає основою тюремної вервиці. Однією із його важливих ритуальних функцій є соціалізуюча і соціально-регулятивна, що виражається у взаємному обдаровуванні, спільному споживанні [2, с. 418]. У випадку використання вервиці з хліба спільне споживання трансформується в спільну молитву: «Ми разом молилися... На вервиці ми молилися всі. На тій вервиці»³, «Робили вервички з хліба. Я десь мала

вервичку. З хліба. Так гарно, акуратненько зроблена. Ми з тої вервички молилися»⁴. Як видно, оповіданням з мотивами «в'язні створюють вервицю», «в'язні моляться на вервиці» притаманне вживання множини («ми»), що демонструє єдність, утворення певної спільноти в неволі.

Загалом молитва мала надзвичайно велике значення у побуті політв'язнів, адже в українців «християнська віра була невід'ємною складовою світогляду, релігійна ідентичність становила значущу частину особистості, а релігійні практики були важливим елементом звичного повсякдення» [3, с. 66]. Варто зазначити, що стійкою частиною життя молитва була і в умовах підпілля: «Без молитви ні на крок... Облава. Обкружили село кулеметники. Енкаведисти, війська. «Пресвята Богородице, спаси нас!». Перехрестилисі. Потім: «Ми йдемо до бою, Христе, з тобою, рятуй нас». Нема облав — ми йдемо до церкви. Маївка вечером — ми йдемо до церкви. Дає три охоронці з далековидами і ми в церкві по черзі»⁵. У повстанських оповіданнях і переказах поєдналися такі визначальні риси українців як побожність і велика любов до своєї землі — до «неньки України». Щодо релігійності в УПА Г. Дем'ян зазначав, що майже всі представники повстанського руху в Україні були християнами. Учений підкреслював, що «важливою складовою частиною ідеології українського націоналізму була і є християнська віра» [4, с. 352]. Релігійна мораль виступала тим потужним чинником, який підтримував у найскрутніші моменти. Як зауважував Є. Луньо, «релігія давала рівновагу духа, помножувала силу, на противагу звироднінню ворогів плекала моральну чистоту» [5, с. 324].

Релігійність, віру в Божу поміч підпільники перенесли й в табірні будні. Дарія Корчак (стриянка, багатолітня невілниця сталінських тюрем, мати Андрія Корчака — Героя Небесної Сотні) зазначала у спогадах: «Віра в Бога додавала нам сил втримувати духовну рівновагу і кріпити надію, що вернемось таки з неволі додому, в Україну» [6, с. 24]. Жінка дуже трепетно ставилася до духовних та матеріальних витворів українських політв'язнів й з тайшетських більшовицьких таборів Іркутської області, де відбувала

¹ Зап. Ю. Левицький, Г. Кравцова 24.10.2019 у м. Стрию Львівської обл. від о. І. Барабаша, 1962 р. н.

² Зап. Г. Кравцова 11.09.2019 р. у м. Стрию Львівської обл. від Матійців Марії, 1928 р. н.

³ Зап. Г. Кравцова 24.05.2010 у м. Стрию Львівської обл. від Матійців Марії, 1928 р. н.

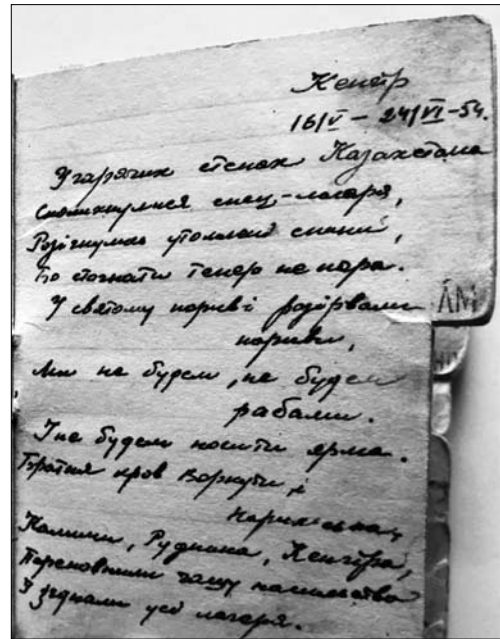
⁴ Зап. Г. Кравцова, М. Демедюк 28.06.2019 р. у м. Бурстині від Марія Хованець, 1928 р. н.

⁵ Зап. Г. Кравцова, М. Демедюк 28.06.2019 р. у м. Бурстині від Марія Хованець, 1928 р. н.

покарання, привезла в Україну рукописну збірку тюремних повстанських віршів та пісень (записних головню від жінок, привезених з Кенгіру та Норильська) і вервицю з хліба. У переказах, зафіксованих від її дочки, одними із ключових мотивів є «матиневільниця записує тюремний фольклор», «привозить збірку тюремних віршів і пісень в Україну й закопує її під деревом», «мати-арештантка виготовляє вервицю» («окрайчики хліба... пережовували хліб і з такого пережованого хліба вони робили намистинки, а ниточку вже витягували з сорочки»⁶). Передача від матері до дітей і відтворення цих сюжетотворчих елементів свідчить про їх важливість (Іл. 2, 3).

В оповіданнях тогочасних арештантів акцентується на феноменальній ролі віри і молитви, яка підтримувала, допомагала витерпіти жорстокі катування й зберегти себе в умовах нищення. Від арешту і аж до звільнення, під час слідства, очікуючи на постійні тортури, вирок суду, на етапі, і перед ликом смерті від виснаження, хвороби чи свавілля конвоїрів в таборах українські політв'язні прохали Господа та Матір Божу про підтримку та захист [3, с. 66]. Такими, що характерно відображають надію на небесну поміч на всіх етапах буття українського підпільника та водночас оригінальними за змістом в контексті повстанської прози, є мотиви оповідань Ірини Мартинишин — зв'язкової УПА, учасниці повстання в Кенгірі: «підпільниця, переховуючись, тікаючи від НКВС, зустрічає монаха», «підпільниця бачить марево: з неба спускається Ісус Христос», «дівчина спостерігає, як розпинають Ісуса», «Ісус звертається до підпільниці, вона присягається витерпіти всі знущання і бути вірною Україні», «під час катувань арештантка бачить образи Ісуса, Пречистої Діви та ангела», «ув'язнена молиться на вервиці в бараці Степлагу». Кожен із них має релігійну підснову, демонструє глибоку віру в Бога та в Його опіку: «Потому я побігла до Гошова... Прибігла я до Гошова, там... монах стоїть з хрестом і сильно плаче. Я підходжу до нього, до монаха, і кажу монахові: «Ви знаєте що, — кажу, — я можу Вам розказати всю свою біду. Я працюю дальше, — говорю, — я дальше працюю, — говорю, — на Україну. І він... я не знаю, як то він мені, що він зробив мені... тіки я виїшла від нього пару кроків, я дивлюсі: Господь Бог

⁶ Зап. Г. Кравцова 16.05.2020 р. в м. Стрию Львівської обл. від О. Соломахи (Корчак), 1969 р. н.

Іл. 2. Блокнот із записами тюремних пісень та віршів, привезений з табору в Тайшеті. Зберігається у домашньому архіві Д. Корчак

Іл. 3. Вервиця з хліба Д. Корчак. Зберігається в музеї меморіального комплексу «Борцям за волю України» у Стрию. Фото Г. Кравцової

спускає свого Сина наниз... я дивлюсі — спускає, я дивлюсі — Ісус Христос іде з двома апостолами...»⁷. Ймовірно, це оповідання виникло під впливом псалмів, народних легенд апокрифічного змісту, адже тут наявна низка відповідних мотивів: втеча до святих місць, здійснення чуда, мандрівка Ісуса Христа з апостолами по землі, про які говорив ще М. Сумцов [7, с. 23]. Типовим є також образ квітучого саду (Гетсиманського): «Там був дуже гарний сад, такий саад бууув... ті квіти такі»⁸. Як зауважує Л. Іванникова, «образ Гетсиманського саду — саду, який

⁷ Зап. Г. Кравцова 20.12.2019 в м. Моршині Стрийського р-ну Львівської обл. від Мартинишин Ірини 1924 р. н.

⁸ Зап. Г. Кравцова 20.12.2019 в м. Моршині Стрийського р-ну Львівської обл. від Мартинишин Ірини 1924 р. н.

насадив Спаситель, политого Його чудодійною сльозою, від якої він зразу зацвів, — також характерний для колядок і псалмів» [8, с. 8]. Цікавим інноваційним вкрапленням є мотив «повстанка сповідається, зізнається, що належить до підпільної організації». Сакраментальними сюжетотворчими компонентами, запозиченими з апокрифічних легенд, є й мотиви про страждання і смерть Ісуса Христа. В досліджуваному оповіданні вони знову ж таки марковані новітньою націоналістичною ідеєю — жертвовність і терпіння мук заради України. Паралелі дуже чіткі — Ісус зніс катування, а отже й підпільники в лабетах ворогів зможуть їх витерпіти: «Я за якийсь час дивлюсі — Ісуса Христа б'ють, за бороду його тігають, палиціма Його б'ють, дали му хрест нести — він паде під хрестом, не може його нести на таку ту високу гору... Я дивлюсі тоди... вже Йому несуть цьвоки, вже за дві ноги докупи і вже хочут йому забивати цьвоки... Я дивлюсі — Господи, вже Ісуса Христа розп'яли»; «присягу я складаю коло Ісуса Христа: шо я буду так робити... Ісус Христос, ти ж тоже жива людина! А тебе били. Я тоже можу витерпіти. І я посвятила себе, шо-м терпіла... які до мене тортури не робили — я всьо терпіла». В аналізованому оповіданні викликають інтерес й образи монаха, що має ознаки медіатора між світом людей і Богом та гори, в семантиці якої наклалися атрибути Голгофи, Ясної Гори (у Гошеві), гори як образу-архетипу [8, с. 26] (із постійним епітетом «висока») з додатковими новітніми національно-патріотичними конотаціями.

В іншому оповіданні на ту ж тематику текст розширено ще кількома сенсами: молодість — спільна риса арештантки та Ісуса; Бог дає розум — просвітлення, що множить сили; мовчанка на допитах — заповіт Христовий, який рятує: «Йой-йой, як його мучили. То страхіте було боже... який він хрест, бідний, ніс... і я собі посвятила: Та Ісус Христос був *тоже молодий*, жива людина була. То він міг терпіти, а я шо не можу витерпіти?! То вже мені Бог такий розум дав. І я присігала перед Господом Богом, шо я так буду тепіти і всьо. Скіки мене не били, скіки мене мордували, я була глуха-німа... Ісус мі сказав, щоб я не говорила. Прийде час — щоб я аж тоди розказувала. І я мовчала, я нічого не говорила нікому. Нікому, нікому... бо я трималасі того закону»⁹. Власне

⁹ Зап. Г. Кравцова 20.12.2019 р. в м. Моршині Стрийського р-ну Львівської обл. від Мартинишин Ірини, 1924 р. н.

мотив мовчання на допитах недаремно знайшов своє відображення у тюремній прозі підпільників, адже збереження таємниць партизанського руху було одним із головних постулатів повстанського світогляду [9, с. 756]. Оповідання, зафіксоване від Михайла Мельника, багатолітнього політ'язня, містить подібний сюжетотворчий елемент — «молоді підпільники присягаються не зраджувати і мовчати»: «І ще хочу сказати, шо ми троє були молоденькі. Марія і Анна мали ще не повних сімнадцять років, а мені ще не було п'ятнадцяти літ. І ми поклялися одно одному: як би нас не тортували і не били, не видати тайни, не зрадити одне одного, а відтак і України. Ми слово своє виповнили»¹⁰. Властиво, центральним тут є образ України. Як слушно зауважила О. Кузьменко, ««Україна» як просторовий образ є ключовою, парадигмальною категорією українського історичного фольклору новітнього часу, зокрема магістральним макрообразом повстанських пісень, а також прози» [10, С. 571]. У тексті він співвідноситься з головними героями: зрадити борців за Україну означає зрадити її саму.

Як уже зазначалося, важливою віхою культурної ідентифікації в неволі було проведення богослужінь. В чоловічих зонах їх нерідко «провадили» в'язні-священники, в жіночих — монахині, дочки священників, старші поважні жінки. Переважно, у народній прозі про літургії наявні мотиви про єднання таким чином «своїх», політичних в'язнів, але трапляються й мотиви «кримінальні ув'язнені долучаються до Служби Божої»: «В таборах монахині були. Ми все відправляли богослужіння підпільні... в бараку, шо навіть тіво битовики приходили і з нами брали участь»¹¹. Отже, літургія об'єднувала людей не лише за політично-національним, а й за духовно-моральним критерієм. Характерно, що все ж навіть такі релігійні практики мали виразні національні ознаки. Скажімо, оповідання, записане від учасника кенгірського повстання М. Паневника, містить сюжетотворчий елемент «в'язні виконують гімн України після літургії у дні повстання»: «Пам'ятаю, як ми молилися, по-моєму, в неділю священник правив

¹⁰ Зап. Г. Кравцова 23.11.2006 р. у м. Стрию Львівської обл. від Мельника Михайла, 1930 р. н.

¹¹ Зап. Г. Кравцова, М. Демедюк 28.06.2019 р. у м. Бурштині Івано-Франківської обл. від Марії Хованець, 1928 р. н.

молитви. І при кінці вже заспівали гімн. Пам'ятаю, як сьогодні ... «Ще не вмерла Україна»... То аж тако трусилися всі, коли співали! Таке було піднесення! Такий був здоровий погляд на тото безглуздя, що робили ті чекісти»¹². Спів був особливо патетичним, адже звучав гімн окупованої держави з уст понево-лених борців за її незалежність під час їхнього чер-гового вияву змагання проти системи.

Загалом в оповіданнях колишніх репресованих, які пережили жахіття енкаведистських катівень, мо-тив «політв'язні співають» є частотним, адже піс-ня для них у найскрутніші часи була розрадою та підтримкою. «А все одно, прийдем з роботи і піс-ні хочем, співаєм... співаєм пісні, які вдома ко-лись співали... кожна собі щось за себе нагадує... може кохала котра і була коханою... співали всі потихоньку»¹³, — згадує зв'язкова, політв'язень Марія Галій. Марія Матійків зі Стрию зауважує, що «співали такі пісні, наприклад, «Люба матусю», «Лети, моя думо», отакі про маму, про батьків, про Україну. Так самі себе розраджували, бо таке було, бо такий був час, що ніхто не знав...нині живеш, а на завтра і не знаєш, чи ще будеш на тім світі»¹⁴. Як справедливо зазначає О. Кісь, «у неволі ця буден-на для українок справа набувала особливого смис-лу» [11, с. 155]. Важливим спів був і для чолові-ків. Про це, зокрема, йдеться в переказі з Івано-Франківщини: «Моя мама казала: носила передачу, а вся родина, як виходила і молоді хлопці, і співа-ли таку: «Ти думаєш, Марусе, що я в тюрмі лежу. Бог добрий, вийду на волю — за все ся віддячу». «Вже нагаїма б'ють тих хлопців, зганеють, — каже мама, — ми плачемо». І то такі були українці. Їх били, вни все єдно співали...»¹⁵.

Усі колишні політв'язні, від яких авторка стат-ті фіксувала матеріал, підкреслювали, що в табо-рах ГУЛАГу співали українські пісні — як обря-дови, приурочені до свят, так і необрядові, зокре-

Іл. 4. Образ, намальований у Кенгірі під час повстання. Зберігається в домашньому архіві М. Мельник у Стрию. Фото Г. Кравцової

ма повстанські. В оповіданнях трапляються мотиви «арештанти інших національностей просять україн-ських хлопців співати» («Коли ми приїхали в Сверд-ловськ, оці рецидиви — «бандеєєрівці, бандерів-ці!»... між іншим там з нами попав такий він коре-єць сам по походженню, агент, шпiон американський з нами був також... такий голос гарний мав, співа-ли ми, колядували, а це було під зиму. Колядки... і все вони просили: «реб'ята, пойте». Вже не каза-ли «бандерівці»)¹⁶, «не українці співають українські народні пісні», «наглядачі заохочують українців спі-вати». Ймовірно, такі мотиви є ще одним доказом феноменальності української народної пісні, яка є «важливим фактором єдності народу та показником національної самобутності серед інших культур і на-родів» [12, с. 253] та водночас близькою та зрозу-мілою для останніх на духовному рівні.

Пісенний репертуар українців-політв'язнів був до-сить багатим, включав велику кількість фольклор-них жанрів. «Бригада майже вся співуча. Співали і Службу Божу, і страсні пісні, і колядки. Також світ-ські (не церковні) й історичні, і козацькі, і стрілець-кі, і звичайно ж повстанські, та й наші. Десь з глиби-ни душі виливались пісні про наше життя на чужині»

¹⁶ Зап. Кравцова Г. 22.12.2019 в м. Моршині Львів-ської обл. від Олесья-Дмитра Гуменюка, 1925 р. н.

¹² Зап. Кравцова Г. 24.08.2019 в с. Долішне Стрийсько-го р-ну Львівської обл. від Паневника Миколи Дмитро-вича, 1928 р. н.

¹³ Зап. Г. Кравцова 5.09.2019 р. в с. Дашава Стрийсько-го р-ну Львівської обл. від Галій Марії, 1928 р. н.

¹⁴ Зап. Г. Кравцова 24.05.2010 р. в м. Стрию Львів-ської обл. від Матійців Марії, 1926 р. н.

¹⁵ Зап. Г. Кравцова, М. Демедюк 29.06.2019 р. в с. Бов-шів Бурштинського р-ну Івано-Франківської обл. від Бартків Марії, 1949 р. н.

Іл. 5. Листівка, яку намалював художник П. Обаль (псевдо «Осип») для Любомири Сулик. Зберігається в сімейному домашньому архіві. Фото Л. Вайди, Г. Кравцової

Іл. 6. Привітальна листівка, яку намалював художник П. Обаль для Любомири Сулик в честь Великодня. Зберігається в сімейному домашньому архіві. Фото Л. Вайди, Г. Кравцової

[11, с. 156]. У спогаді викликає інтерес згадка про «наші» пісні. Ймовірно, йдеться про твори, складені арештантами в неволі. Цікаві мотиви вдалося записати про те, як пісня, написана в таборі у Ворку-

ті, поширювалася між в'язнями: «поетка пише текст пісні», «дівчата, перебуваючи на роботі, кладуть під певну цеглину скручений папірець з текстом», «хлопці забирають послання, а наступного дня співають, додавши мелодію»: «Нас всьо шманали, але всьо равно ми мали такі зв'язки... зашивали десь в рубчики, в рубчик так зашито було і такі пісні співали, там на завод десь на цегельні клали хлопцям під цеглу і хлопці беруть слова оті її, навіть ото «Кличу, кличу...», а хлопці на другий день виходили і співали ту пісню»¹⁷. В оповіданні мова йде про твори Марії Потикевич-Заболотної — учасниці збройної боротьби за Українську державу, зв'язкової, медсестри УПА, політв'язня із довголітнім стажем. Ось як вона сама описує процес творення пісень: «Під завивання вітру у верхах ялин, який сніговицею б'є у шибки холодного бараку, насилялись докупки думки, підбиралось до слова слово — народжувались вірші, виникали пісні... цілими днями я наспівувала якусь стару мелодію нашої пісні, але слова вставляла свої, і коли просила у литовок олівця, то записувала їх на папірчик, що вони мені давали. Часом увечері, щоб підтримати дух ім і собі, нишком співала, читала свої вірші» [13, с. 34]. Її посестра, медсестра УПА, зв'язкова Марія Хованець з Бурштина так оповідає про народження своїх віршів: «Коли я сиділа в тюрмі і мене після допиту взяли кинули в карцер. Мені голова розбита, губа розбита і я думала, що це буде останнє життя мого. А був якийсь добрий надзиратель... а мене дуже побили, а він відкрив таку фірточку і каже до мене «донечко, що тобі дати?». А в мене волосся було в крові! А я думала, що це піт! А він мені через ту форточку перекинув гребішок чоловічий, щоб я себе розчесала... Я кажу: «я не можу, мене голова болить». Я кажу: «дайте мені кусок паперу і картки». А я бачу, що він добряга. А він мені кинув, а я собі таке написала. То звернення до мами, бо так: брат на каторзі, сестра вбита, а мене катують! І в мене виникли такі думки... Той надзиратель за мнов наблюдав, ну він прийшов, я думала, що мене прикладом доб'є. А йому сльози потекли з очей»¹⁸. Мотиви текстів про створення поезій за ґратами свідчать про їх надважливу роль для політв'язнів. Формулювання своїх від-

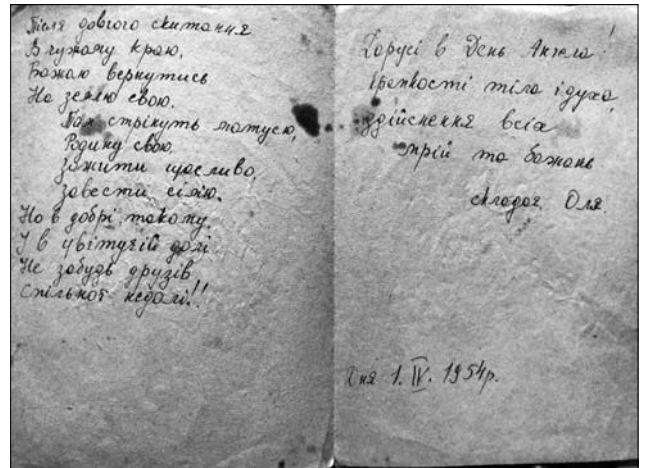
¹⁷ Зап. Г. Кравцова 24.05.2010 в м. Стрию Львівської обл. від Матійців Марії, 1926 р. н.

¹⁸ Зап. Г. Кравцова, М. Демедюк 28.06.2019 р. у м. Бурштині Івано-Франківської обл. від Марія Хованець 1928 р. н.

Іл. 7. «Привітальна листівка, намальована Петром Обалем для доньки Віри (з натяком на близьке звільнення з табору)» [15]

Іл. 9. Листівка в честь Дня ангела, привезена з Караганди. Зберігається в домашньому архіві Д. Корчак. Фото Г. Кравцової

Іл. 8. Листівка в честь Дня ангела, привезена з Караганди. Зберігається в домашньому архіві Д. Корчак. Фото Г. Кравцової

Іл. 10. Вишивка В. Голубовського, привезена з Севкузбаслагу. Зберігається в сімейному домашньому архіві. Фото Р. Пекаряк

чуттів поєднуються з декларуванням належності до української спільноти. В. Сокіл доречно зазначав, що будь-яка творчість починається з репродукції життєвих подій, ситуацій, образів, з того, що закарбувалося в людській пам'яті (пережите, відчуте, сприйняте), але в процесі репродукування вони зазнають певних змін, відбувається творче переосмислення дійсності [14, с. 78]. При цьому індивідуальний творчий процес знаходиться в межах традиції. Таким чином, поезія політичних в'язнів, увібравши сакраментальні коди, поставала виявом національного.

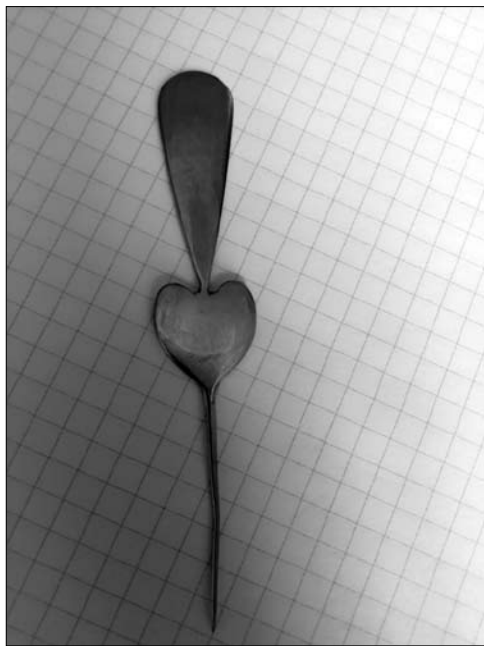
Цікаві мотиви народної прози про інший тип піснетворення (колективний) нам вдалося записати від

Марії Галій: «І ми, коли приходили в барак замучені, зажурені...а там були мудрі люди... та й пісню давай: одна скаже, а друга ще стрічку приложит, третя знов скаже, а потому ми підбираєм мелодію до тої пісні. І так є пісня. І так пісня родилася»¹⁹. Отож, в такому випадку пісня вже на першому етапі творення вбирала думки, мрії та світовідчуття багатьох людей, ретранслявала традиційні ідейно-образні смисли.

Варто зазначити, що предметно-емоційні й духовні національні маркери політичних в'язнів є вза-

¹⁹ Зап. Г. Кравцова 5.09.2019 в с. Дашава Стрийського р-ну Львівської обл. від Галій Марії, 1928 р. н.

Іл. 11. Гачок для в'язання Марії Хованець, привезений з Караганди. Зберігається в домі М Хованець. Фото Г. Кравцової

емо пов'язаними. Це той випадок, коли матеріальне невіддільне від глибокої емоції. Ілюстрацією, зокрема, можуть бути мотиви оповідань про рукотворне вираження духовного: «політв'язні створюють листівки, рисунки, образки», «арештанти дарують одне одному символічні речі». Прикладом слугує оповідання про те, як старий митець під час повстання в таборі дарує молодим дівчатам намальовані образки: «...був мущина в зоні, а він був письменник. То він був мені намалював Матер Божу... коли було повстання... а він був старий, він вже, може... він такий був бородатий вусатий, то вже старий був. Ми тоді пішли з нею до нього... і він її намалював Матер Божу і мені»²⁰. Показово, що в оповіданні наявний мотив «подарований образок оберігає і допомагає вижити під час придушення повстання». Такий сюжетний вузловий елемент свідчить про велике значення подібних речей у житті в'язнів, суттєву роль у підсиленні можливості протистояти стресам, підтримувати психічне здоров'я в межах від'ємного психологічного благополуччя середовища (Іл. 4).

Важливу місію виконували й листівки, створені руками невільників. Вони дарували їх одне одному на великі релігійні свята (найчастіше на Різдво

та Великдень), іменини, або просто у будні «на довгу пам'ять». Цікаво, що займалися цим не лише жінки, а й чоловіки. Про це йдеться, зокрема, у зафіксованих переказах: «В тому часі мамця розповідала, що пан Обаль часто писав до неї, прислав листівочки-картки, мальовані ним і завжди вкінці кожної підписував «до зустрічі в Стрию». Звичайно, що ці листівки дуже зігрівали молоду та юну особу, мою мамцю, а тим більше, отримані від вчителя, великої особи. Вона берегла їх, як зіницю ока»²¹ (Іл. 5, 6).

Варто зауважити, що художник Петро Обаль в той час так само відбував покарання за «зраду батьківщини» у таборі в Караганді. Часто малював листівки і для своєї доньки Віри. Її молоді літа також минали в неволі, батько як міг намагався допомогти пережити їй ті важкі часи (Іл. 7).

На листівках, що не пов'язані з Різдвом та Великднем, переважно зображали квіти, пейзажі, рідні домівки. Такі подарунки цікаві не лише малюнком, а й текстово: їхній зміст часто перегукується з мотивами повстанських тюремних пісень (туга за ріднею; жаль за молодими літами, проведеними на чужині; вірність Україні та ідеям повстанського руху; мрії повернутися додому і жити звичайним життям тощо) (Іл. 8, 9).

Нерідко «на згадку» арештанти обмінювалися не листівками, а невеличкими вишивками. «Подарована посестрі, чи побратимові по нещастю, ця річ ставала знаком особливої довіри і щирої дружби, символом довічного зв'язку поміж в'язнями, їхньої спільної долі» [12, с. 171]. В оповіданнях та переказах про побут у концтаборах, у яких фігурує образ вишивки, типовими є мотиви: «в'язням заборонено мати голки», «невільники виготовляють голки з риб'ячих кісток», «арештанти нишком вишивають». Здебільшого рукотворі займалися жінки. «Для українок вишивання було легко впізнаваним маркером їхньої українськості, а також суто жіночим проявом гендерної ідентичності», — зазначає з цього приводу О. Кісь. Разом з тим, вдалося зафіксувати перекази про вишивку, яку створив чоловік-політв'язень — Василь Голубовський. Основні мотиви — характерні для народної прози цього циклу: «в'язням забороняють вишивати», «арештований витягує нитки з одягу, щоб вико-

²⁰ Зап. Кравцова Г. 06.09.2019 р. в м. Стрию Львівської обл. від Мельник Марії, 1927 р. н.

²¹ Зап. Кравцова Г. 17.05.2020 р. в м. Стрию Львівської обл. від Л. Вайди, 1966 р. н.

ристати їх для вишивки», «політв'язень після звільнення переходить від обшуків»²² (Іл. 10).

Аналіз поетики подібних зразків усної словесності підтверджує позицію О. Кісь про функції тюремної творчості, які сприяли збереженню фундаментальних соціальних ідентичностей: репрезентативна, консолідуюча, аксіологічна, експресивна, психотерапевтична, протестна [17, с. 57].

Подібні речі й сьогодні залишаються важливими для колишніх підпільників-політв'язнів: «Я ще навіть маю такий такий гачок, що робити, ну в'язати, колись в'язали гачками. То таке: крючок і серце. Такий гарний виріб! То лагерне, то лагерне... А я так тримаю пам'ятку свою. Це мої спогади, моє життя, історія мого життя повстанського»²³ (Іл. 11). Вони виступають частиною свідчень про ті часи, про відвагу і стійкість, що допомогли вистояти і вижити нашим землякам, котрих було кинуте у круговерт історичних випробувань, про обдарованість та майстерність нашого народу, який здатен гармонійно поєднати красу, практичність і боротьбу, прагнення змагатися за свободу нації і жадобу повноцінного життя [18].

Висновки. Українські політв'язні в умовах неволі намагалися всіляко зберігати особистий простір, етнокультурні прикмети. Діяли наперекір системі, що намагалася зламати будь-які прояви національних рис, створити безлику масу радянських людей. Не втратити українськість у табірних умовах допомагали духовні та матеріальні вартості, зокрема молитви, пісні, вірші, саморобні вервиці, образи, листівки, вишивки тощо. Ці елементи тюремного буття стали категоріями етнокультурної самосвідомості (інваріантного образу світу, співвіднесеного зі специфікою національної культури), маркерами приналежності до української нації.

Наукова новизна розвідки полягає в тому, що це перше фольклористичне дослідження народної прози політв'язнів про предметно-емоційні й духовні національні маркери у їхньому побуті, базоване, головне, на записах зі Стрийщини.

Аналіз мотивно-образної системи відповідної народної прози демонструє її вкорінення у традицію. Про близькість оповідань та переказів до української

народної культури свідчать наявні у текстах сакральні коди: мотиви, образи-архетипи, концепти. Разом з тим, у них знайшли відображення новітні національно-патріотичні рефлексії. Таким чином, тексти є не тільки яскравим виразником народної філософії періоду, в якому вони були витворені, демонструють особливості тогочасної системи цінностей та мрій поневолених українців, вони виступають органічною складовою фонду загальнонаціональних уснословесних надбань, насичених виявами найвищих значущостей української духовності та насаджених високою національною свідомістю.

1. Пухонська О. Літературний вимір ГУЛАГу в романі Лесі Романчук «Лицарі любові і надії». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки*. 2016. № 2. С. 98—202.
2. Толстая С. Хлеб. *Славянские древности*. Т. 5. Москва, 2012. 736 с.
3. Даценко С. Віра в неволі. З особистих наративів в'язнів ГУЛАГу у фондівій колекції меморіалу. *Військово-історичний меридіан*. Київ, 2019. Вип. № 1 (23). С. 62—71.
4. Дем'ян Г. *Українські повстанські пісні 1940—2000-х років (історико-фольклористичне дослідження)*. Львів, 2003. 581 с.
5. Луньо Є. Народ і Батьківщина у повстанських піснях (на основі фактичних матеріалів з Яворівщини). *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. № 3. С. 323—325.
6. Корчак Д. *Побачені і пережиті: спогади політв'язня*. Стрий, 2018. 138 с.
7. Сумцов Н.Ф. *Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и песен*. Київ, 1888. 161 с.
8. Іваннікова Л. Біблійні символи в українському фольклорі: Єрусалим, Голгофа, благодатний вогонь. *Міфологія і фольклор*. Львів, 2012. С. 5—15.
9. Качмар М. *Архетип фольклорний. Українська фольклористична енциклопедія*. Львів, 2018. 808 с.
10. Кравцова Г. Поетичний вимір повстанських тюремних пісень. *Народознавчі зошити*. № 4. Інститут народознавства НАН України. Львів, 2014. С. 754—759.
11. Кузьменко О. *Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)*. Львів, 2018. 727 с.
12. Кісь О. *Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. 288 с.
13. Сорочук Л. Етнокультурна традиція українства у контексті світового культурного простору. *Українознавчий альманах*. Київ, 2015. Вип. 18. С. 252—256.

²² Зап. Кравцова Г. 26.05.2020 р. у м. Моршині Львівської обл. від Р. Пекарюк, 1971 р. н.

²³ Зап. Кравцова Г. у м. Бурштині Івано-Франківської обл. від Хованець Марії, 1928 р. н.

14. Потикевич-Заболотна М. *Нам дуже треба жити*. Тернопіль, 1996. 136 с.
  15. Сокіл В. *Фольклорна проза про Голодомори ХХ ст. в Україні: парадигма тексту*. Львів, 2017. 440 с.
  16. Овсяник Ю. *Теплі хмари Петра Обалія*. Збруч. 2017. (Електронний ресурс). URL: <https://zbruc.eu/node/66488>
  17. Кісь О. Творчість українських жінок-політв'язнів у ГУЛАГу. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 3. С. 51—59.
  18. Кочергіна С. Долі галицьких політв'язнів та алегорична символіка в їх табірних виробках (на матеріалах виставки «Воєнно-історичні пам'ятки, 2001»). *ЛІМ «Наукові записки»*. 1998. Вип. 7. С. 283—295. (Електронний ресурс). URL: <https://livejournal.com/223909.html>.
- REFERENCES
- Pukhonskaya, O. (2016). Literary dimension of the Gulag in the novel *Les Knights of Love and Hope* by Lesya Roman-chuk. *Scientific Bulletin of the Mykolayiv National University named after VA Sukhomlinsky. Series: Philological Sciences*, 2, 98—202 [in Ukrainian].
- Tolstaja, S. (2012). Bread. *Slavic antiquities* (Vol. 5). Moskva [in Russian].
- Datsenko, S. (2019). Faith in captivity. From the personal narratives of the Gulag prisoners in the memorial stock collection. *The Military Meridian* (Issue 1 (23), pp. 62—71). Kyiv [in Ukrainian].
- Demian, G. (2003). *Ukrainian Insurgent Songs of the 1940s—2000s (historical and folklore study)*. Lviv [in Ukrainian].
- Lunio, E. (1999). People and Motherland in the rebel songs (based on factual materials from Yavoriv region). *The Ethnology Notebooks*, 3, 323—325. Lviv [in Ukrainian].
- Korchak, D. (2018). *What you saw and experienced: memoirs of a political prisoner*. Strey [in Ukrainian].
- Sumtsov, N. (1888). *Essays on the History of South Russian Apocryphal Tales and Songs*. Kyiv [in Russian].
- Ivannikova, L. (2012). Biblical symbols in Ukrainian folklore: Jerusalem Golgotha the fire of grace. *Mythology and folklore* (Рр. 5—15). Lviv [in Ukrainian].
- Kachmar, M. (2018). *The archetype of folklore. Ukrainian Folklore Encyclopedia*. Lviv [in Ukrainian].
- Kravtsova, G. (2014). The poetic dimension of rebel prison songs. *The Ethnology Notebooks*, 4, 754—759. Lviv [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O. (2018). *Dramatic Being of Man in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of Expression (the First and Second World Wars)*. Lviv [in Ukrainian].
- Kis, O. (2017). *Ukrainian women in the GULAG: survival means victory*. Lviv: Institute of Ethnology; NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Sorochuk, L. (2015). Ethno-cultural tradition of Ukrainianness in the context of world cultural space. *Ukrainian almanac* (Issue 18, pp. 252—256). Kyiv [in Ukrainian].
- Potikevich-Zabolotnaya, M. (1996). *We very much need to live*. Ternopil [in Ukrainian].
- Sokil, V. (2017). *Folklore prose about the Holodomor of the XX century in Ukraine: the paradigm of the text*. Lviv [in Ukrainian].
- Ovsyanyk, Y. (2017). *Warm clouds of Peter Obal*. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/66488> [in Ukrainian].
- Kis, O. (2016). Creativity of Ukrainian political prisoners in the Gulag. *Folk creativity and ethnolog*, 3, 51—59 [in Ukrainian].
- Kochergina, S. (1998). Fates of Galician political prisoners and allegorical symbolism in their camp products (on the materials of the exhibition «Military-historical monuments, 2001»). *LIM Scientific Papers* (Vol. 7, pp. 283—295). (Electronic resource). Retrieved from: <https://livejournal.com/223909.html> [in Ukrainian].